УДК 792.01
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/48-2-7

Олеся РИБЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6253-9218
аспірант кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) leslly@ukr.net

ТВОРЧА СПІВДРУЖНІСТЬ КУЛІШ – КУРБАС – МЕЛЛЕР ЯК ПРИКЛАД СПІВПРАЦІ, ЩО ДОСЯГЛА ВЕРШИН В УКРАЇНСЬКІЙ СЦЕНОГРАФІЇ ПОЧ. XX СТ.

Метою дослідження є виявити і охарактеризувати творчий доробок співпраці трьох важливих українських діячів: твори драматурга Миколи Куліша, режисера Леся Курбаса, художника театру Вадима Меллера. Проаналізувати і окреслити відображення народних традицій в їхніх стенографічних роботах 1920-х рр. на прикладі театральних вистав: «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклена Ґраса».

Наукова новизна полягає у виявленні специфіки використання народних традицій та етнічних елементів в сценографії 1920-х років. Порівняльна характеристика фото матеріалів, що висвітлюють сценічний образ вистав і ескізні роботи художника, вербальний опис дійства на сцені. Виявити і окреслити застосування народних традицій режисером, художником-сценографом, акторами, для національно спрямованого драматургічного бачення. По суті, це над можливість українських діячів, які дивились єдиним поглядом в сторону творення українського – європейського мистецтва, як чи не єдиної і над потужної зброї над тоталітарним режимом.

Розглянуто друковані книги; спогади сучасників; ілюстрації художників сценографів з музейних та приватних колекцій; архівні документи; періодичні видання 10-30 рр. XX ст., сучасні наукові праці.

Випуски журналів тижневика «Нове мистецтво» і «Нова генерація», що виходив у 1927–1930 роках, був одним із най ґрунтовніших на той час, редакція М. Семенка в Державному видавництві України. Виявлено, що у театральній творчості початку XX ст. народні традиції займали помітне місце, були джерелом натхнення художників-сценографів, композиторів, драматургів, акторів та ін.

На основі цих архівів, проаналізовано публікації і фотоматеріали сценографії вистави «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклена Ґраса» режисури Л. Курбаса, драматургії М. Куліша і сценографії В. Меллера. Проаналізовано образи і елементи українського народного мистецтва у зазначених театральних виставах. Наголошено, що використання народних традицій в сценографії є своєрідним виявом та гарантією збереження етнокультурних проявів у тогочасному театральному середовищі.

Матеріали дослідження можуть бути корисними у процесі вивчення історії української сценографії; аналіз мистецького доробку художників-сценографів та провідних митців театру XX ст. є необхідним для збагачення творчих підходів новітньої українській сценографії.

Ключові слова: *театральне мистецтво, вистава, театр, народні традиції, українські етнічні елементи, етнічна культура, театральні художники.*

Olesia RYBCHENKO,
orcid.org/0000-0002-6253-9218
PhD student at the Departament of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) leslly@ukr.net

KULISH-KURBAS-MELLER CREATIVE COLLABORATION AS AN EXAMPLE OF COOPERATION REACHING ITS PEAKS IN UKRAINIAN SCENE DESIGN XX CENTURY

Background to identify and characterize the creative work by the collaboration of three important Ukrainian figures: playwright Mykola Kulish, director Les Kurbas, and scenography artist Vadym Meller. It analyzes and outlines the reflection of folk traditions in their scenography works of the 1920s on the example of theatrical performances «People's Malachi», «Mina Mazailo», «McLean Grass».

Methods is identifying the specifics of the use of folk traditions and ethnic elements in the scenography of the 1920s. It provides the comparison between the photos depicting performances on one hand, and sketches by the artist on the other, with an additional verbal description of the action on stage. The study identifies and outlines the application of folk traditions by the director, stage designers, actors, for a nationally oriented dramatic vision. The study emphasizes the

role of those prominent Ukrainian artists, who aimed to create Ukrainian-European art as a weapon in the fight against the encroaching totalitarian regime.

The study considers the printed books; memories of contemporaries; sketches and illustrations by set designers from museums and private collections; archival documents; periodicals of 10-30 years of the XX century, contemporary scientific works.

The issues of the weekly «New Art», «New Generation», published in 1927-1930, were one of the most thorough at that time, edited by M. Semenko at the State Publishing House of Ukraine. It is noted that in theatrical art of the beginning of the XX century folk traditions occupied a prominent place, they were a source of inspiration for stage designers, composers, playwrights, actors, and others.

Based on these archives, the study analyzes the publications and photographs of the scenography of the plays «People's Malachi," «Mina Mazailo», «McLean Grass» directed by L. Kurbas, screenplay by M. Kulish, and scenography by V. Meller. Images and elements of Ukrainian folk art in these theatrical performances are analyzed. It is emphasized that the use of folk traditions in scenography is a manifestation and guarantee of the preservation of ethno cultural phenomena in the theatrical environment of that time.

Research materials can be useful in studying the history of Ukrainian scenography; the analysis of the artistic work of scenographers and leading artists of the theater of the XX century is necessary to enrich the creative approaches of contemporary Ukrainian scenography.

Key words: *theatrical art, performance, theater, folk traditions, Ukrainian ethnic elements, ethnic culture, theatrical artists.*

Постановка проблеми. Основа мови стенографічного мистецтва є поєднання художніх систем, які відтворюють режисерський задум та авторську ідею драматичного твору. Основними засобами цього є сценічний образ вистави, живописне рішення, музичний супровід, костюми, пластика, жестикуляція та мова акторів. Важливим стає і спільне бачення і творчий погляд драматурга, режисера, художника сценографа. Разом все це перевтілюється в систему і утворює масштабний театральний простір: такою співпрацею став творчий тандем Куліш – Курбас – Меллер.

Аналіз досліджень. Творчості Леся Курбаса, Миколи Куліша, та Вадима Меллера присвячено публікації в арт-каталогах, журналах, фахових та періодичних виданнях. Велика їх кількість написана такими дослідниками: Н. Кузякіної, Л. Танюка, І. Драч, Ю. Смолич, Ю. Шерех та ін. В київських часописах, що виходили з 1918 до 1941 рр. велику увагу приділяли театральному мистецтву, це такі видання: «Театральная жизнь» (1918), «Театр» (1919), «Спутник театрала» (1919), «Театрал» (1919), «Театр» (1921–1923), «Детская трибуна» (1924), «Театр – музика – кіно» (1925–1927), «Кому – куди» (1928–1929), «За соціалістичний театр» (1934), «Театр в походе» (1934), «За соціалістичний реалізм» (1935), «Театральна декада» (1936–1950); журнали «Театр и жизнь» (1918), «Театральний порадник» (1920), «Бюллетень Киевского академического оперного театра им. Либкнехта» (1922–1923), «Барикади театру» (1923–1924), «Державний драматичний театр» (1936), «Державний столичний академічний театр опери та балету» (1934–1935) «Театр» (1936–1941) та ін., це досліджує науковець Коваль Т. в своєму авторефераті (Коваль 1998: 17). В цих часописах подавалися знімки декорацій і костюмів, портрети артистів та шаржі на них, великий обсяг фото з процесу театрального життя раніше не були взяті до наукового переліку, тому це є актуально на сьогодні.

Юрій Смолич в своїй «Розповіді про неспокій» 1968 року згадував про дружбу цих велетнів театру: «Їх взаємна любов – Куліша і Курбаса – була ніжна і пристрасна: так люблять закохані навічно; так люблять друга, коли вірять, що йому готовано на майбутнє вчинити щось видатне. Думаю, що це була любов двох талантів, що знайшлися: Куліш був талант для Курбаса, Курбас – талант для Куліша», Був Куліш людиною творчою та виключно громадської енергії, Все що він встиг зробити, то був лише початок» –писав про них на схилі літ (Смолич, 1968:71).

Вистава відразу стала популярною серед глядачів, але мистецький тандем Куліша й Курбаса вже було взято під пильне око цензури. У спогадах про старий Харків Лесь Танюк згадує (Танюк, 2011:102) « Хто мав змогу спостерігати життя мистецького Харкова наприкінці 20-х початку 30-х років, той, напевно, пам'ятає нерозлучний тріумвірат, що складався з О. Курбаса, М. Куліша та В. Меллера. Цю імпозантну трійку можна було побачити і в директорії ложі «Березоля», і в клубі В. Блакитного, і в театральному на Барачній вулиці будинку для письменників – « Слово». Завжди втрьох…».

Цікаво, що в науковому середовищі питання цих творчих постатей розглядається окремо з певним акцентом на творче життя. Однак загальна картина української сценографії поч. ХХ ст. характеризується якраз тісною співпрацею митців, їх прагнення звеличити і підняти українське мистецтво до вершин європейського рівня.

Мета статті. Дослідивши це явище, співпрацю потужних митців, можна скласти уявлення про активне їх звертання до національних рис театру, активне використання і апелювання до українських народних ознак і особливостей, що притаманні лише нашій території і відрізняють її від інших сусідніх народів. Слова фольклорний, народний, етнічний можна вважати синонімами, які характеризують традиції окремої території, з своєю мовою, звичаями, обрядами, образними знаками і символами – народними традиціями.

Виклад основного матеріалу. П'єси Куліша на сцені театру «Березіль» стали знаковими не тільки для України, але й ввійшли до світових шедеврів сценографії. Мистецтвознавець Лесь Танюк (Танюк, 2011: 98) підкреслює, що зустріч із Лесем Курбасом та «Березолем» круто змінила творчий підхід і метод драматурга М. Куліша. «Відбулося взаємопроникнення режисерських, акторських і драматургічних задумів, без єдності яких не може бути істинного театру; виникла «лабораторія української культури». Упродовж десяти років Куліш написав 14 п'єс, найбільш уславленими стали шедеври «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклена Ґраса». Микола Куліш став творцем модерної драми українського відродження. Створивши п'єсу «Народний Малахій» (1927 р.) він звернувся до духовного і фізичного руйнування людини. Головний персонаж цього твору з болем заговорив про жалюгідний стан української мови, яка «віки вистояла».

«Народний Малахій», це драма, що підтверджує – Куліш творив в національній літературі модерну драму, гостра і безжалісна сатира на пореволюційну радянську владу в Україні, це дисонанс між гаслами революції та реальними наслідками, а театр в цьому становищі чи не єдина зброя для еліти і Л. Курбас говорить «Театр мусить виховати українців європейцями».

Малахій – головний герой, що означає «пророк, посланець Божий», виявляє фальшивість самопроголошеного месії. Це висміювання утопії, нав'язування людських цінностей шляхом утисків. Ця п'єса більш реалістична, проте це модерністський сюжет: історія божевілля, втрати зв'язку з дійсністю головного героя. Це все дозволяє нам назвати виставу «Народний Малахій» твором між реалістичною та модерністською традиціями. Прем'єра відбулася в «Березолі» 31 березня 1928 року і відразу увійшла до репертуару кількох театрів республіки, проте в 1930 року п'єсу «Народний Малахій» заборонили ставити на сцені. До вистави Лесь Курбас запросив найкращих акторів того часу: Мину грав Йосип Гірняк, тьотю Мотю – Наталя Ужвій, дядька Тараса – Мар'ян Крушельницький (Гірняк: 1982:308).

В. Русанов згадуючи Л. Курбаса, зазначав: «Важко навіть перелічити коло його творчих захоплень: ставить кінофільми, спектаклі, читає лекції, викладає акторську майстерність в інституті, виступає в пресі, керує театром, перекладає п'єси, пише сценарії…».

Пізніше Микола Куліш взявся за тему «Маклена Ґраса» (1932), де знову піднімається питання внутрішнього переживання героїні, звернення її до свого підсвідомого, щоб знизити рівень напруги, Куліш переніс дії з українського, знівеченого голодом, села до Польщі. Це остання п'єса М. Куліша, та й остання постановка Л. Курбаса в своєму театрі.

«Я один з тих, хто у вересні 1933 року був не тільки на прем'єрі цієї п'єси, але й на двох дальших рядових виставах. Дивитись тричі майже підряд той самий спектакль не набридало; завдяки поєднанню майстерності таких велетнів української радянської культури як Куліш і Курбас з'явився спектакль оригінальний, захоплюючий, не схожий на сотні інших. Вистава «Маклени Ґраса» назавжди залишилась у моїй пам'яті як приклад виняткової режисерської мужності і як красномовне свідчення неухильного, хоч і сповненого суперечностей осмислення Курбасом творчих можливостей реалізму» Лесь Танюк згадує в своїх щоденниках (Танюк, 2011: 99).

Л. Танюк записав зі спогадів М. Крушельницького (він грав головного героя), про емоційний ефект на репетиції вистави «Хулія Хурини» (Танюк, 2011:102): «На проби збігалися всі цехи, регіт стояв такий, що й не пройти; акторів, не зайнятих у виставі, ми не пускали, вистава мала стати для них сюрпризом. Декорацій майже не було, ліпили з якихось кубів, що на них рясніли тогочасні революційні гасла». Комедія Куліша була дуже важлива для трупи «Березоля».

Ще одна п'єса Куліша знайшлася набагато пізніше – роками М. Крушельницький зберігав її у себе, це драма «Зона», раніше вважалося, що її текст не зберігся. Але М. Крушельницький передав у спадок п'єсу Лесю Танюку, який в 1988 року видрукував повний текст драми «Зона».

Театр Курбаса збирався дати сценічне життя комедіям «Отак загинув Гуска», «Хулій Хурина», драма «Зона», «Закут», «Вічний бунт», «Патетична соната», але митців було усунуто від театру, і відправлено до Соловецького табору.

А 3 листопада 1937 року в яру Сандормох, в Карелії, Курбас і Куліш, знову таки разом, вже підуть у вічність українського розстріляного відродження.

П'єсу «Мина Мазайло» вперше опублікували у журналі «Літературний ярмарок» (1929), сам автор визначив її як комедію. Дослідниця Наталя Кузякіна в нарисах згадувала: «Мина Мазайло» – справді філологічна п'єса, у ній багато власне мовознавчої уваги до слова, до емоційних барв та відтінків. Митець був закоханий у красу і виразність рідної мови, слово – ніби покладене на долоню – мінилось перед ним і сяяло веселкою. Чуйне вухо драматурга сприймало найтонші звукові нюанси слова, і, найбуденніше, воно звучало поезією слова або, навпаки, соковитим ляпасом. Слово було для М. Куліша зброєю в повному і абсолютному розумінні, він дбав про його точність і милувався його вагомою ощадністю» (Кузякіна, 1958: 217).

Сценографію до вистав М. Куліша робив В. Меллер, відтворюючи гротеск п'єс в комічних костюмах і в оформленні сцени.

Мистецький рівень трагікомедії «Мина Мазайло» дуже значний, критик Юрій Шерех підкреслював (Шерех, 1993: 48) – «Український театр дістав свою найкращу, може, свою єдину комедію, якщо властивістю комедії вважати легкість, грайливість, ритмічність, грацію на підложжі глибокого… змісту».

Ця постановка Леся Курбаса, Миколи Куліша, Вадима Меллера вважається ідейним твором, який звертався вже не до відкритого – явного світу речей, а до підсвідомого людського, відкриваючи потаємну людську сторону.

Тому у сценічній постановці використовувались величезні дзеркала, в яких «укрупнювалося, чіткіше проступало і здавалося ще потворнішим усе негідне й мерзенне» – за словами актора Йосипа Гірняка, який грав роль Мини Мазайла, «ідейний дух п'єси, її соковите слово наповнювали весь сценічний простір», так він зазначав в своїх спогадах (Гірняк, 1982: 324).

Оскільки це надзвичайно українська п'єса, з складним яскравим гротеском і колоритом, її неможливо якісно перекласти іншою мовою.

Це як найкраще пояснює можливість і вміння таких митців режисера Л. Курбаса, драматурга М. Куліша і художника В. Меллера відчувати свій народ, його життя, міцно закарбувавши народну традицію в мистецьке життя театру України.

Висновки. Отже, досліджуючи архівні документи, ми проаналізували вистави Миколи Куліша та виявили, що у співпраці художника Вадима Меллера і режисера Леся Курбаса образи літературних героїв Миколи Куліша втілили в могутні сценічні твори, в яких закарбувалась чітка українська позиція національної культури і висміювання тоталітарного режиму. У їхньому творчому доробку відстежується певні особливості, а саме: невичерпний інтерес до народної побутової традиції, постійне втілення творчих експериментів, яких прагнула ідеологія авангардної течії. Спільний творчий період цих великих митців засвідчує високу образну і емоційну складову, оскільки в їхніх героях ми бачимо виразні характери, настрої психологічні стани і перевтілення. Звернення до внутрішнього світу людини, велике значення набирають такі невидимі раніше герої вистав – як гнів, любов, радість та ін.

Співпраця таких творців підносила національну культуру, традицію на пошук засобів для проявів її самобутності та піднесення української культури до світового мистецького простору.

У декораціях і сценічних костюмах застосовані елементи народного побуту, орнаментика, історична реконструкція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гірняк Й. Й. Спомини. Нью Йорк : Сучасність, 1982. 487 с.
2. З неопублікованих листів Миколи Куліша. Українська радянська література в ідеологічному наступі / М. Куліш. *Радянське літературознавство.* 1977. № 8, С. 96–98.
3. Коваль Т. В. Журнали України 1917–1928 рр. : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.08. Київ, 1998. 17 с.
4. Крушельницький М. М. Мар'ян Крушельницький : Спогади. Київ: Мистецтво, 1969. 183 с.
5. Кузякіна Н. Б. Нариси української радянської драматургії : (1917–1934). Київ: Рад. письменник, 1958 Т. 1. 240 с.
6. Куліш М. Г. Твори : П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника / за ред. Л.С. Танюк. Київ: Дніпро, 1990. 877 с.
7. Куліш М. Г. Народній Малахій ; Мина Мазайло : пєси. Київ : Альтерпрес, 1998. 157 с.
8. Смолич Ю. К. Мої сучасники: літературно-портретні нариси. Київ : Радянський письменник, 1978. С. 171 – 190.
9. Смолич Ю. К. Розповідь про неспокій. Київ : Радянський письменник, 1968. 148 с.
10. Смолич Ю. К. Про театр. Збірник статей, рецензій, нарисів. Київ : Мистецтво, 1977. 215 с.
11. Танюк Л. С. Мар'ян Крушельницкий : монографія. Москва : Искусство, 1974. 226 с.
12. Танюк Л. С. Щоденники без купюр. Київ : Альтерпрес, 2011. 800 с.
13. Шерех Ю. Лесь Курбас і Харків. *Сучасність.* 1993. № 12. С. 44–52.

REFERENCES

1. Hirnyak Y. Y. Spomini. [Memories.] Nyu York : Suchasnist, 1982. 487 p.
2. Z neopublikovanikh listiv Mikoli Kulisha. [Unpublished letters to Mikolay Kulish]/ M. Kulish. *Radyanske literaturoznavstvo*. 1977. № 8, 96 p. [in Ukrainian].
3. Koval T. V. Zhurnali Ukrayini 1917–1928 rr. [Magazines of Ukraine in 1917–1928.] : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk : 07.00.08. Kiyiv, 1998. 17 p. [in Ukrainian].
4. Krushelnitskiy M. Maryan Krushelnitskiy : Spohadi. [Memories. Articles]. Kiyiv : Mistetstvo, 1969. 183 p. [in Ukrainian].
5. Kuzyakina N. B. Narisi ukrayinskoyi radyanskoyi dramaturhiyi: (1917– 1934). [Essays on Ukrainian Soviet Drama : (1917–1934)] Kiyiv : Rad. pismennik, 1958. T. 1. 240 p. [in Ukrainian].
6. Kulish M. H. Tvori : P"yesi, statti, vistupi, dokumenti, listi, spohadi pro pismennika. [Works : Plays, articles, speeches, documents, letters, memoirs about the writer]. / za red. : L.S. Tanyuk. Kiyiv : Dnipro, 1990. 877 p. [in Ukrainian].
7. Kulish M. H. Narodniy Malakhiy ; Mina Mazaylo : pyesi [People's Malachy. Mina Mazaylo]. Kiyiv : Alterpres, 1998. 157 p. [in Ukrainian].
8. Smolich Yu. K. Moyi suchasniki: literaturno-portretni narisi. [My contemporaries : Literary and portrait sketches]. Kiev : Radyanskiy pismennik, 1978. P. 171 – 190. [in Ukrainian].
9. Smolich Yu. K. Rozpovid pro nespokiy. [Story about the lack of peace]. Kiyiv : Radyanskiy pismennik, 1968. 148 p. [in Ukrainian].
10. Smolich Yu. K. Pro teatr. Zbirnik statey, retsenziy, narisiv. [About the theater : a collection of articles, reviews, essays] . Kyiv : Mistetstvo, 1977. 215 p. [in Ukrainian].
11. Tanyuk L. S. Maryan Krushelnitskiy. [Marian Krushelnitsky] : monorhrafiya. Moskva: Iskusstvo, 1974. 226 p. [in Russian].
12. Tanyuk L. S. Shchodenniki bez kupyur. [Diaries without notes]. Kiyiv : Alterpres, 2011. 800 p. [in Ukrainian].
13. Sherekh Yu. Les Kurbas i Kharkiv. [Les Kurbas and Kharkiv.] *Suchasnist.* 1993. № 12. P. 44–52. [in Ukrainian].